

Primary Prevention in Schools Involved in the EUDAP 2 Project

ADÁMKOVÁ, T., JURYSTOVÁ, L., GABRHELIK, R., MIOVSKÁ, L., MIOVSKÝ, M.

Centre for Addictology, Psychiatric Clinic, 1st Faculty of Medicine and General University Hospital, Charles University in Prague, Czech Republic

Citation: Adámková, T., Jurystová, L., Gabrhelík, R., Miovská, L., Miovský, M. (2009). Primary Prevention in Schools Involved in the EUDAP 2 Project. *Adiktologie*, (9)2, 86–94.

BACKGROUND: The EUDAP 2 Project took place in Czech basic schools during the years 2007/2008. The main goal of this project was to test the applicability and effectiveness of the Unplugged primary prevention programme in the selected Czech schools. Because of the effectiveness study, another analysis was carried out in schools. This analysis was focused on the description of all the primary prevention activities which were pursued during the EUDAP 2 project but which were not related to the project. The results of this analysis are the subject of this article. **AIMS:** The main goal of the analysis was to provide a detailed description of the prevention programmes delivered by the schools involved in the EUDAP 2 project. **METHODS:** The data were collected using questionnaires. The main focus was on the description of the primary prevention programmes and the way in which they were delivered. Experimental and control

groups were compared. **SAMPLE:** The sample consisted of 70 basic schools from the entire Czech Republic; 33 were involved in the project as the control group, 37 were involved in the project as the experimental group. The questionnaires were completed by the school prevention workers. **RESULTS:** The most frequent primary prevention activity was one-off activity. The schools mostly carried out their programme by themselves. In the control group, only 21% of the primary prevention programmes covered the prevention of drug use, while in the experimental group, comprehensive primary prevention programmes took place in all (100%) cases. **CONCLUSIONS:** The teachers responsible for primary prevention were most likely to organise the programmes by themselves. Most of the programmes are just occasional lectures.

KEY WORDS: PRIMARY PREVENTION – EUDAP 2 – UNPLUGGED – SCHOOL PREVENTION WORKER

Submitted: 3 / APRIL / 2009

Accepted: 15 / MAY / 2009

Grant support: GACR No. 406/09/0119

Address for correspondence: Lucie Jurystová / jurystova@adiktologie.cz / Centre for Addictology, Psychiatric Clinic, 1st Faculty of Medicine and General University Hospital, Charles University in Prague, Ke Karlovu 11, 120 00 Prague 2, Czech Republic

Primární prevence na školách zapojených do projektu EUDAP 2

ADÁMKOVÁ, T., JURYSTOVÁ, L., GABRHÉLÍK, R., MIOVSKÁ, L., MIOVSKÝ, M.

Centrum adiktologie Psychiatrické kliniky 1. lékařské fakulty a VFN, Univerzita Karlova v Praze

Citace: Adámková, T., Jurystová, L., Gabrhelík, R., Miovská, L., Miovský, M. (2009). Primární prevence na školách zapojených do projektu EUDAP 2. *Adiktologie*, (9)2, 86–94.

VÝCHODISKA: Ve školním roce 2007/2008 byl realizován projekt EUDAP 2, jehož cílem bylo ověřit primárněpreventivní program Unplugged na vybraných českých školách. Z důvodu zjišťování efektivity byla provedena analýza ostatních realizovaných primárních aktivit na všech školách zapojených do projektu, výsledky této analýzy jsou obsahem článku. **CÍLE:** Cílem analýzy bylo popsat rámec primárněpreventivních aktivit všech škol zapojených v projektu EUDAP 2 a programy, které na těchto školách jsou realizovány. **METODY:** Byla realizována dotazníková studie za využití dotazníku zaměřeného na popis jednotlivých preventivních metod a programů a na způsob jejich zajištění (vnější či vnitřní). V rámci souboru byla porovnána kontrolní a experimentální skupina. **SOUBOR:** Soubor tvoří 70 základních škol z celé ČR zapojených do projektu EUDAP 2 (kontrolní skupina 33 škol, experimentální

37 škol). Nejvíce škol v souboru se nachází na územní třetí kraj: Jihomoravského, Středočeského a Zlínského. Dotazníky vyplňovali školní metodici prevence. **VÝSLEDKY:** Nejčastější realizovanou preventivní aktivitou u experimentální kontrolní skupiny byla jednorázová akce – beseda. Školy si nejčastěji zajišťovaly tuto aktivitu samy. V experimentální skupině byl program Unplugged realizován ve 100 % případů. V kontrolní skupině byl program primární prevence návykových látek realizován pouze v 21 %. **ZÁVĚRY:** Školní metodici prevence si často zajišťují programy prevence sami. Málokdy se přitom preventivní program prevence skládá z více lekcí a využívá více prvků než jen prostou edukaci nebo diskusi.

KLÍČOVÁ SLOVA: PRIMÁRNÍ PREVENCE – EUDAP 2 – UNPLUGGED – ŠKOLNÍ METODIK PREVENCE

Došlo do redakce: 3 / DUBEN / 2009

Přijato k tisku: 15 / KVĚTEN / 2009

Grantová podpora: GAČR č. 406/09/0119

Korespondenční adresa: Bc. Lucie Jurystová / jurystova@adiktologie.cz / Centrum adiktologie Psychiatrické kliniky 1. LF a VFN, Univerzita Karlova v Praze, Ke Karlovu 11, 120 00 Praha 2

● 1 ÚVOD

Realizace primární prevence rizikového chování na školách je jednou z povinností školy. Osoba zodpovědná za její realizaci je školní metodik prevence (ŠMP).

Analýz zaměřených na průběh primární prevence na školách bylo doposud provedeno v České republice několik, hlavně za účelem definovat potřeby školních metodiků prevence a ověřit, nakolik je současný systém primární prevence na školách funkční a poskytuje kvalitní zázemí pro vlastní preventivní aktivity. Při shromažďování dostupných výzkumů je možno najít studie zaměřené buď na situaci metodika prevence na školách, podmínky jeho práce a jeho hodnocení vlastní role (Dolejš, 2009), nebo výzkumy zaměřené na popis minimálních preventivních plánů (MPP) a ostatních preventivních aktivit (Miovský et al., 2007; Svobodová, 2008; Vacek et al., 2008) nebo výzkumy zaměřující se na obojí (Slavíková et al., 2000; Radimecký et al., 2006).

Všechny uvedené výzkumy mají omezené soubory – buď málo početné, nebo vybrané pouze v rámci jednoho regionu. Výzkum nejstaršího data byl realizován v letech 1998/99 pracovníky Institutu pedagogicko-psychologického poradenství (IPPP) (Slavíková et al., 2000), kteří provedli důkladnou analýzu preventivních aktivit ve školách a ve školských zařízeních v ČR. Hlavním přínosem této analýzy byl rozsah zaměření (šetření proběhlo v celé České republice) a metodika (analýza vycházela z materiálů rozdílných typů škol a školských zařízení a zahrnovala jak dotazník a analýzu MPP, tak kvalitativní hloubkové šetření přímo na školách). Autoři zprávy triangulovali zjištění od různých subjektů (učitel, školský úřad, žáci) a vzájemně výsledky porovnávali. Celkem bylo analyzováno 254 MPP pro školní rok 1998/1999 získaných na základě žádosti o jejich zaslání adresované 383 školám (MPP ze základních škol bylo 81). Návratnost tohoto sběru dat činila tedy přes 66 %, což je vzhledem k výzkumnému souboru velký úspěch. K vysoké návratnosti přispělo to, že oslovené školy byly vybrány okresními koordinátory prevence při školských úřadech jako ty školy, které realizují MPP s nejlepšími výsledky.

V roce 2006 proběhla analýza primárněpreventivních aktivit v Ústeckém kraji (Radimecký et al., 2006). Analýza se nezaměřovala pouze na prevenci realizovanou na školách a zaměřenou na děti, ale poskytla celkový přehled všech primárněpreventivních aktivit v Ústeckém kraji i s doporučeními pro další vývoj (velikost souboru – 101 vyplněných dotazníků). Zmíněná analýza zjišťovala mimo jiné hlavní překážky realizace kvalitních preventivních programů tak, jak je subjektivně vnímali školní metodici prevence. Na úrovni školy a školského zařízení si 42 % účastníků dotazníkového šetření nebylo vědomo žádné překážky realizace kvalitních preventivních programů. Ve 30 % uváděli pedagogové nedostatek finančních prostředků. V 13 % neochotu kolegů se na prevenci podílet nebo na ní spolupracovat. V 5 % se objevovaly problémy ve spolupráci s rodiči.

Pouze ve 3 % si metodici stěžovali na nedostatek času. Sběr dat byl proveden pomocí dotazníků a hloubkových rozhovorů.

Svobodová (2008) provedla dotazníkové šetření forem primární prevence na třebečských základních a středních školách, kde se zaměřila na postoje školních metodiků prevence ke své roli a na realizaci primárních aktivit

V roce 2009 proběhla substudie zaměřená na přehled primárněpreventivních aktivit realizovaných v městě Plzni (Vacek, 2008). Tato substudie byla součástí školní dotazníkové studie o užívání návykových látek mezi studenty.

Dolejš (2009) realizoval analýzu pracovních podmínek ŠMP v Olomouckém kraji. Autor distribuoval mezi metodiky dotazníky a kromě tohoto zrealizoval i ohniskové skupiny zaměřené na vytyčené téma. Návratnost dotazníků byla 11 % z celkového počtu oslovených. Jako největší překážku pro svou práci uváděli ŠMP nedostatek času a nízké finanční ohodnocení.

Výsledky jednotlivých analýz jsou diskutovány v závěrečné části článku společně s našimi výsledky.

● 2 PROJEKT EUDAP 2

V současné době jsou v systému prevence ČR kladeny na školy požadavky, aby se o část prevence postaraly samy. Ve zprávě Twinning projektu realizovaném v ČR (Miovský, Radimecký, 2002) jsou definovány potřeby oslovených metodiků prevence v souvislosti s jejich rolí na školách. Oslovení metodici uváděli především nedostatečné metodické materiály pro pedagogy, které, pokud existují, jsou málo praktické a naopak obecné a vágní. Pedagogové také uváděli, že jim chybí příklady dobré praxe jak který program provádět, jak je rozvíjet a kombinovat.

Ověřených programů a metodik, které by byly k dispozici přímo školám, je stále nedostatek. Pro školy vytvořené programy a metodiky, jejichž efektivita je ověřena, vznikaly především na území USA a v Austrálii (např. McBride et al., 2000) a jsou tedy zatížené kulturou a reáliemi, které jsou pro obyvatele z Evropy vzdálené. Tyto skutečnosti vedly ke snaze některých zemí EU vytvořit vlastní primárněpreventivní program vhodný pro použití ve státech Evropy.

Základní koncept projektu EUDAP „Implementation of European Drug Addiction Prevention trial at a population level“ vznikl zhruba před 10 lety a začal být realizován před více než pěti lety, a to v rámci tříletého projektu podpořeného Evropskou komisí v letech 2002–2005. Hlavním cílem projektu EUDAP byl vývoj primárněpreventivní metodiky Unplugged a její implementace do základních škol. Evropského projektu se zúčastnilo 7 zemí EU. Součástí realizace byla také evaluace efektivity programu. Program byl evaluován v randomizovaném kontrolovaném experimentu. Experimentální skupinu tvořili žáci, kteří prošli programem Unplugged, kontrolní skupinu žáci, kteří se v daném roce nezúčastnili žádného systematického preventivního programu. Obě skupiny žáků byly testovány před tím, než

se kontrolní skupina zapojila do Unplugged, a poté. Celkově se do evaluace zapojilo necelých 7 tisíc žáků z různých zemí EU. Výsledek evaluace byl velmi pozitivní. Za všechny výsledky alespoň ty významné: skupina s intervencí uváděla o 12 % méně kouření v posledních 30 dnech, o 30 % méně kouření každodenně, o 28 % méně zažití opilosti v posledních 30 dnech a o 24 % méně užití konopí oproti kontrolní skupině (Faggiano a kol., 2008). Česká republika se zapojila do projektu EUDAP-2 „Disseminating the EU-Dap Results and Best Practices“, a to od roku 2006. Způsob zapojení je popsán níže.

● 2 / 1 Program Unplugged

Program Unplugged se skládá z 12 lekcí pro děti základních škol. Autoři doporučují začít s programem mezi 12 až 14 lety věku. V kontextu naší školní docházky a po zkušenostech z terénu doporučujeme šestou třídu. Lekce v programu Unplugged jsou z velké míry zaměřeny právě na rozvoj intrapsychických a sociálních dovedností, explicitní informace o návykových látkách jsou podány pouze ve třech lekcích. Všech 12 lekcí realizují s dětmi na škole školní metodici prevence, a to během běžné výuky (například v hodinách rodinné výchovy). Struktura a náplň lekce jsou připravené předem (existuje přesná metodika/manuál) s tím, že každá hodina má zvláštní téma. Konkrétně se lekce zaměřují na znalosti o drogách, trénink asertivity, schopnosti vyjadřovat emoce, schopnosti naplánovat si cíl a kroky k němu, schopnosti a strategie řešení problémů atp., tj. na dovednosti, které ovlivňují chování dětí vůči rizikovým aktivitám (Tobler, 1986). Podrobnější informace o evropském projektu Unplugged naleznete na stránkách www.eudap.net nebo na stránkách Centra adiktologie, www.adiktologie.cz.

● 2 / 2 Práce se školními metodikami prevence v projektu EUDAP 2

Během projektu EUDAP 2 kladli jeho realizátoři velký důraz na sledování procesu implementace programu Unplugged do škol a zjišťování plynulosti a hlavních problémů tohoto procesu. Z hlediska použitelnosti v praxi je podstatné, aby byl proces implementace co nejméně náročný na zajištění v dané škole. Informace z procesu implementace vycházely především ze sebrání zpětných vazeb od školních metodiků prevence a od supervizorů, kteří s nimi jednotlivé realizované lekce analyzovali. Výsledky a zpracované zpětné vazby jsou shrnuty v článku Jurystové et al. (2009). Vybraní metodici prevence měli největší výhrady k některým částem manuálu Unplugged, které bylo nutno přepracovat. Dále pozitivně hodnotili probíhající supervizní setkávání, které hrálo významnou roli pro dobrou přípravu na další lekce. Výsledky studie poukázaly na vhodnost upravení metodiky na více verzí, které by zohledňovaly úroveň vyzrálosti, stáří a inteligenční úroveň dětí ve třídě (Jurystová et al., 2009).

Všechny zapojené školy byly rozděleny do dvou skupin. V kontrolní skupině byly školy, ve kterých program Unplugged nebyl realizován, ale kde byly monitorovány všechny probíhající kontrolní aktivity. V experimentální skupině byl program Unplugged přímo realizován. V rámci projektu EUDAP 2 se s metodikami prevence z experimentální skupiny pracovalo velmi intenzivně.

Školní metodici prevence v experimentální skupině investovali do celého projektu výraznou část svého času, a byla jim tedy věnována zvláštní péče. Kromě úvodního setkání jim byly dány k dispozici manuály Unplugged, absolvovali 6 supervizních setkání a byli také finančně ohodnoceni. ŠMP zařazení v kontrolní skupině nebyli zdaleka tak vytížení, pro ně bylo uspořádáno závěrečné setkání s nabídkou školení a byly jim dány k dispozici vytištěné materiály metodiky s úpravami, které se ukázaly být nutné během prvního roku realizace.

Hlavní důraz úvodního školení pro experimentální skupinu byl kladen na seznámení se s obsahem lekcí Unplugged a nácvik nových technik práce se třídou. Tato část školení byla vedena zkušenou lektorkou primární prevence. Školní metodici prevence zapojení do projektu EUDAP 2 hráli důležitou roli v procesu monitorování implementace a byli kromě realizace vlastního programu zodpovědní za další aspekty programu – například organizaci jednotlivých hodin na školách, účast na zaškolení a na supervizních setkáních, podávání zpětné vazby po každé probrané lekci pomocí on-line dotazníku, pomoc při organizování testování a jiné.

Vzhledem ke studii efektivity, která probíhala současně s realizací lekcí, nás zajímalo, jaké jiné programy primární prevence na školách ten daný rok probíhají. Tuto informaci jsme zjišťovali jak u experimentální, tak u kontrolní skupiny. Proběhla tedy dotazníková studie na zapojených školách, která je popsána v druhé části článku.

● 3 VÝZKUMNÁ STUDIE

● 3 / 1 Cíle a východiska studie

V rámci projektu EUDAP 2, který se zabýval upravením evropské metodiky Unplugged a jejím poskytnutím školním metodikům prevence v České republice, nás mimo jiné zajímaly podmínky, ve kterých školní metodici prevence pracují, a konkrétní podoba realizace primární prevence na školách. Data tohoto typu byla sbírána také z důvodu souběžně probíhající studie efektivity. K určení příčiny případné změny v znalostech, postojích nebo chování žáků u experimentální a kontrolní skupiny zapojených škol bylo nutné znát jiné možné vlivy, které na žáky během roku působily – tj. i ostatní preventivní aktivity. Cílem naší analýzy popsané v druhé části článku bylo zaměřit se na školy zapojené do projektu EUDAP 2 a zorientovat se ve způsobu realizace

primární prevence, kterou školy vykonávají bez vnější pomoci. Výsledky byly porovnány s předchozími studii.

● 3 / 2 Popis tvorby dat

Do projektu EUDAP 2 v ČR bylo na začátku školního roku 2007/2008 zapojeno 78 škol v obou skupinách (jak experimentální, tak kontrolní). V posledním roce zůstalo zapojeno 76 škol (úbytek zaznamenala pouze kontrolní skupina). Z tohoto počtu škol se podařilo nasbírat vyplněné dotazníky od 70 metodiků prevence – jednalo se tedy o 92% návratnost. První vlna dotazníků byla vybrána na závěrečném setkání metodiků prevence s organizačním týmem. Vyplnění dotazníku bylo podmínkou pro obdržení opravených nových metodik Unplugged. V první vlně pomáhali s výběrem dotazníků i pracovníci, kteří vedli supervizní schůzky. V závěru první vlny sběru se vybralo celkem 54 dotazníků. V další vlně organizátoři výzkumu provedli emailové urgenční, které zafungovaly u některých z ŠMP. V poslední fázi se přikročilo k telefonování těm, kteří doposud nereagovali. Při přímém kontaktu jsme byli informováni některými metodiky, že dotazníky nepošlou (příliš složité, mnoho práce atp.).

● 3 / 3 Popis výzkumného souboru

Celkově bylo osloveno 76 škol, přičemž návratnost vyplněných dotazníků byla 92 %, tj. celkem 70 dotazníků. Celkem 6 škol dotazník odmítlo odevzdat z různých důvodů. Všechny zúčastněné školy byly zařazeny v projektu EUDAP 2, buď jako experimentální školy, nebo kontrolní. Poměr počtu dotazníků obdržených z experimentální a kontrolní skupiny je 37 ku 33 dotazníkům, tj. 53 % k 47 %. Regionální rozložení odevzdaných dotazníků je 31 % za Středočeský, 26 % za Jihomoravský, 19 % za Zlínský a 4 % za jiné školy (z regionů v Čechách nepatřících do zmíněných krajů). Naprostá většina dotazníků pocházela ze základních škol běžného typu (68 dotazníků, tj. 97 %), 2 dotazníky z gymnázií.

Školy byly pro větší přehlednost rozděleny do pěti kategorií podle velikosti měst, v nichž se nacházely (*tabulka 1*). Většina škol se nacházela ve městech do 30 000 oby-

vatel a téměř polovina škol je ve městech a obcích do 10 000 obyvatel. Třináct škol pocházelo z velkých měst nad 350 000 obyvatel.

Rovněž velikosti škol byly rozdílné. Posuzovali jsme je podle počtu žáků studujících na škole. Informace o počtu žáků byly v případě, že chyběly, doplněny podle informací uvedených na webových stránkách škol nebo (pokud taková informace nebyla) podle kapacity školy zveřejňované na stránkách MŠMT. Údaje o počtech žáků jsme pro větší přehlednost rozdělili do pěti skupin (*tabulka 2*).

U 11 škol se jednalo o malé školy do 200 žáků celkově, naopak vyloženě velké školy se objevily ve 22 případech (školy nad 500 žáků). Rozložení škol podle počtu žáků bylo tedy značně různorodé, do projektu se podařilo zapojit jak velké, tak i malé školy.

● 3 / 4 Metody analýzy dat

Dotazník, který respondenti vyplňovali, obsahoval 3 části: část „A“ – údaje o škole a školním metodikovi prevence, část „B“ – údaje o specifických preventivních aktivitách realizovaných ve škole, část „C“ – podrobnější údaje o specifických aktivitách realizovaných na škole. V části „B“ i „C“ měli respondenti na výběr i více než jednu možnou odpověď, a proto součet odpovědí neodpovídá celkovému počtu navrácených dotazníků (= počtu škol).

Při analýze dotazníků byly použity metody kvantitativního výzkumu – byla použita jednoduchá deskriptivní statistika (frekvenční a kontingenční tabulky) provedená v programu STATA 9. Všechna data byla v podobě kvantifikovatelných jednotek zanesena do databáze, která měla následně ulehčit jejich analýzu. Za pomoci filtrování odpovědí u jednotlivých položek/otázek jsme dospěli k níže uvedeným výsledkům.

● 4 VÝSLEDKY

Při analýze jednotlivých druhů preventivních aktivit, které byly uskutečněny ve školách našeho souboru, jsou nejčastěji zastoupeny jednorázové besedy (N=48, tj. 19,9 %), zajištění a distribuce informačních materiálů (např. letáky, brožu-

Tabulka 1 / Table 1

Počty škol podle počtu obyvatel města, ve kterém se školy nacházely
Numbers of schools by the population of the municipalities where they are located

Velikost měst (počet obyvatel)	0–1000	1001–10000	10001–30000	30001–350000	350001–500000	Celkem
Počet škol	7	27	16	7	13	70

Tabulka 2 / Table 2

Počet žáků ve školách
Number of pupils in schools

Počet žáků	0 až 200	201 až 300	301 až 500	501 až 1000	1000	Celkem
Počet škol	11	15	22	21	1	70

Tabulka 3 / Table 3

Druhy realizovaných aktivit
Types of activities performed

		Druh realizované aktivity											celkem
		jedna beseda	série besed	svědeckví uživatele	info přednáška bez diskuze	info materiály	dokument s diskuzí	soutěž	jiné	jiné	jiné	jiné	
Počet škol	N	48	17	7	30	46	32	19	6	7	12	17	241
	%	19,9	7,1	2,9	12,4	19,1	13,3	7,9	2,5	2,9	5	7,1	100

Tabulka 4 / Table 4

Druhy realizovaných aktivit podle krajů
Types of activities performed, by regions

		Druh realizované aktivity											celkem
		jedna beseda	série besed	svědeckví uživatele	info přednáška bez diskuze	info materiály	dokument s diskuzí	soutěž	jiné	jiné	jiné	jiné	
Středočeský kraj	N	12	7	1	8	16	7	5	1	1	7	5	70
	%	17,1	10	1,4	11,4	22,9	10	7,1	1,4	1,4	10	7,1	100
Zlínský kraj	N	14	2	3	11	11	10	4	3	4	3	4	69
	%	20,3	2,9	4,3	15,9	15,9	14,5	5,8	4,3	5,8	4,3	5,8	100
Jihomoravský kraj	N	20	6	2	11	16	13	10	0	0	1	8	87
	%	23	6,9	2,3	12,6	18,4	14,9	11,5	0	0	1,1	9,2	100
Jiné regiony	N	2	2	1	0	3	2	0	2	2	1	0	15
	%	13,3	13,3	6,7	0	20	13,3	0	13	13	6,7	0	100

Tabulka 5 / Table 5

Způsob zajištění aktivit
Provision of activities

Způsob zajištění	Celý soubor			Kontrolní skupina			Experimentální skupina		
	Vnitřní	Vnější	Celkem	Vnitřní	Vnější	Celkem	Vnitřní	Vnější	Celkem
Počet	185	56	241	92	24	116	93	32	125
%	76,8	23,2	100	79,3	20,7	100	74,4	25,6	100

ry, případně publikace – N=46, tj. 19,1 %), práce s dokumentem/filmem s následnou diskuzí (N=32, tj. 13,3 %) a informační přednáška bez besedy (N=30, tj. 12,4 %) (tabulka 3). V této tabulce jsou uvedeny realizované aktivity během zmíněného roku. Školy mohly uvést i více aktivit během roku.

Ve Středočeském kraji se nejčastěji v rámci preventivních aktivit realizovalo zajištění a distribuce informačních materiálů (N=16, tj. 22,9 %) a jednorázová beseda (N=12, tj. 17,1 %). Ve Zlínském regionu nejčastěji jednorázová be-

seseda (N=14, tj. 20,3 %) a shodně informační přednáška bez besedy a zajištění a distribuce informačních materiálů (N=11, tj. 15,9 %), v těsném závěsu byla realizována práce s dokumentem/filmem s následnou diskuzí (N=10, tj. 14,5 %). V Jihomoravském kraji byla nejčastěji zastoupena jednorázová beseda (N=20, tj. 23 %), zajištění a distribuce informačních materiálů (N=16, tj. 18,4 %) a práce s dokumentem/filmem s následnou diskuzí (N=13, tj. 14,9 %) (tabulka 4).

U jednotlivých realizovaných aktivit nás zajímalo, zda byly zajištěny pracovníky školy (vnitřní zajištění), nebo ně-

Tabulka 6 / Table 6

Způsob zajištění aktivity z hlediska jejího typu

Provision of activities by type

Typ programu	Vnitřní zajištění		Vnější zajištění		Celkem	%
	N	%	N	%		
Jedna beseda	32	66,7	16	33,3	48	100
Série besed	13	76,5	4	23,5	17	100
Svědectví uživatele	2	28,6	5	71,4	7	100
Info přednáška bez diskuze	26	86,7	4	13,3	30	100
Info materiály	31	67,4	15	32,6	46	100
Dokument s diskuzí	29	90,6	3	9,4	32	100
Exkurze	9	75	3	25	12	100
Aktivity v rámci výjezdní akce školy	16	94,1	1	5,9	17	100

jakou institucí mimo školu (vnější zajištění – například PPP, Policie ČR, NNO atp.) (tabulka 5 a 6).

Ze všech realizovaných preventivních aktivit jsme vybrali jen ty, jež byly nejčastěji školními metodiky prevence uváděny. Příkladem je jednorázová beseda, která byla celkově uskutečněna ve 48 školách z celkového souboru – zajištěna vnitřním zaměstnancem školy byla ve 32 případech (tj. 66,7 %), zajištěna státní či nestátní organizací, tj. vnějším zdrojem, byla v 16 (tj. 33,3 %) případech (viz tabulka 6 „způsob zajištění aktivity z hlediska jejího typu“).

Obecně vyplývá z výsledků (viz tabulka 6), že jakékoliv uvedené preventivní aktivity si školy zajišťují častěji samy vlastním zaměstnancem než jiným státním či nestátním subjektem, výjimku tvoří otázka „osobní svědectví uživatele drog při besedě s žáky“, která byla vícekrát (celkem 5×) zajištěna jiným subjektem oproti dvojímu zajištění vnitřním zdrojem školy. Vnitřní zaměstnanci školy zajišťovali zejména jednorázové besedy, informační materiály pro žáky, práci s dokumentem/filmem s následnou diskuzí a informační přednášku bez diskuze. Rovněž čteněji byly zastoupeny aktivity realizované ŠMP v rámci výjezdní akce školy.

Druhá část dotazníku se zaměřila na podrobnější charakteristiku programu realizovaného na školách jako primární prevence rizikového chování se zaměřením na užívání návykových látek. Mimo jiné byly zjišťovány i použité metody při práci s dětmi během realizace primárněpreventivní aktivity. V případě experimentální skupiny (37 škol) byl zajištěn ve všech školách preventivní program Unplugged, v jehož náplni jsou vždy ve vyrovnaném poměru využity tyto metody práce: hraní rolí, brainstorming, skupinová práce/diskuze, řešení problémů a kvíz/hry, předání informací o alkoholu, tabáku a nelegálních návykových látkách, dále pak aktivity rozvíjející sociální i osobnostní dovednosti žáka. V případě 7 škol kontrolní skupiny, v nichž byl program zaměřený na návykové látky realizován, byly nejčteněji zastoupeny tyto aktivity: skupinové hry/diskuze (7×) a řešení problémů (5×), informace o tabáku (6×), alkoholu

(5×) a nelegálních látkách (5×), diskuze, školení sociálních dovedností i osobnostních dovedností byly začleněny v 6 programech.

Celkem 44 škol z celkového souboru zajistilo preventivní aktivitu, jejímž hlavním tématem byly návykové látky (alkohol, tabák, nelegální drogy). Ve 37 případech (= celá experimentální skupina) měly školy zajištěný dlouhodobý program prevence – Unplugged, ve zbylých 7 školách program trval v průměru 2 hodiny, výjimku tvořila 1 škola, kde byl program realizován v rozsahu 10 hodin. V těchto sedmi školách kontrolní skupiny byl program zajištěn v 1 případě vnitřními zdroji školy (ŠMP a učitelé), v 6 případech externí organizací.

● 4 / 1 Souhrn hlavních výsledků

Nejčteněji zastoupenými preventivními aktivitami v celém souboru jsou jednorázové besedy na školách a zajištění a distribuce informačních materiálů žákům školy. Tyto dvě aktivity lze nejčastěji vypořádat i při pohledu na soubor z regionálního hlediska – v regionu Zlínském a Jihomoravském je navíc poměrně čteně zastoupena práce s dokumentem/filmem s následnou diskuzí a informační přednáška bez diskuze.

Žáci celé experimentální skupiny prošli komplexním preventivním programem Unplugged v rozsahu 12 vyučovacích hodin, který zajišťuje optimální poměr aktivit, oproti žákům kontrolní skupiny, kteří prošli komplexním preventivním programem zaměřeným na užívání návykových látek pouze v 7 případech (ze 33 škol, tj. 21 %, respektive 10 % z celkového souboru škol) v rozsahu průměrně 2 vyučovací hodiny (s výše uvedenou 1 výjimkou).

Z našich výsledků dále vyplývá, že jakékoli uvedené preventivní aktivity si školy zajišťují častěji samy vlastním zaměstnancem než jiným státním či nestátním subjektem – aktivity, při nichž s externími subjekty školy spolupracují nejčastěji, jsou opět jednorázové besedy a zajišťování informačních materiálů.

● 5 DISKUSE

Provedená studie ve shodě s doposud realizovanými průzkumy potvrzuje, že velká část prevence je na školách realizována formou jednorázových besed, přestože efektivnější jsou programy probíhající dlouhodobě a postavené především na interaktivní prožitkové formě. V našem případě uváděly školy v 20 % všech realizovaných programů formu jednorázové besedy, což převyšovalo četnost všech ostatních druhů prevence. Preference jednorázových aktivit se objevila i ve studii IPPP (Slavíková et al., 2000), kde jednoznačně nejčastější formou realizovaného programu na vybraných ZŠ byla jednorázová akce (92,1 %). Pouze v 57,5 % měly jednorázové akce charakter doplňkový – tj. doplňovaly jiné aktivity PP na školách. Podobné výsledky přinesla i Svobodová (2008) – všechny oslovené školy realizovaly primární prevenci pomocí jednorázových besed.

Co se týká dlouhodobých programů – v našem šetření uvedly jejich realizaci školy v pouhých 7 % (nepočítáme-li program Unplugged realizovaný experimentální skupinou). Svobodová (2008) uvádí realizaci více besed pouze v necelých 30 %. Ve výzkumu IPPP byly do dlouhodobých akcí zahrnuty především peer programy, které se objevily skoro u poloviny škol (Slavíková, 2000). Výskyt peer programů v našich školách lehce přesáhl 5 %. Rozdíl v obou výzkumech je obtížné jednoznačně interpretovat.

Z uvedeného shrnutí vyplývá, že, přestože je prokazatelně efektivnější primární prevence pomocí programu skládajícího se z více navazujících lekcí, realita na školách je taková, že školní metodici prevence upřednostňují formu jednorázové akce. Z jakého důvodu se to děje, nebylo v žádném z citovaných výzkumů zjišťováno. Jako hypotézu můžeme nabídnout, že jednorázové akce jsou pro ŠMP jednodušší na zajištění i na přípravu. Je jednodušší je včlenit do programu školy a pravděpodobně je více vnějších subjektů, které tento typ prevence nabízejí.

Druhý závěr vyplývající z výsledků analýzy je, že poměrně značnou část programů realizuje škola sama – tj. většinou školní metodik prevence. V případě našeho výzkumu se vnitřní zajištění programů objevuje v téměř 77 %. Nejčastěji jsou zaměstnancem školy zajištěny preventivní aktivity v rámci výjezdu třídy a dokumenty s diskuzí.

Svobodová (2008) uvádí, že velmi často je prevence realizována na třídnických hodinách (v téměř 86 % škol) a mimoškolními akcemi (také téměř 86 % škol), obojí realizuje ŠMP. Vacek et al. (2008) uvádí realizaci prevence pomocí vlastních aktivit u 77 % škol ve výzkumném souboru.

Některé analýzy se zabývaly i postojem ŠMP ke druhům zajištění. Například Svobodová (2008) uvádí, že metodici vidí výhody především v tom, že se jich účastní všichni žáci, učitelé se s nimi znají a mohou vycházet z aktuálních potřeb studentů. Nevýhody jsou naopak neobdobnost realizátorů a nebezpečí, že učitelé mohou být pro žáky nedůvěryhodní. Výhody mimoškolních akcí spočívají v tom, že se žáci

mimo školy chovají jinak – otevřeněji. Mezi nevýhody řadí metodici nekvalitní program (!), větší náklady na organizaci a náročnost na duševní energii. Radimecký et al. (2006) zjišťoval spokojenost ŠMP se svými výsledky při realizaci prevence. ŠMP svoji činnost (realizátorů prevence) oznámkovali průměrně známkou 1,9 (v porovnání s ostatními realizátory prevence /NNO, Policie ČR, PPP atp./ se jednalo o druhou nejhorší známku). Nicméně ve své činnosti spatřovali tyto výhody pro školu: možnost upravit program přímo na potřeby konkrétních žáků, možnost větší provázanosti jednotlivých aktivit s jinými činnostmi dětí v rámci školy, možná spolupráce s rodiči, zaměření na osobnost a rozvoj žáka a vylepšení sociálního klimatu školy.

Z uvedených analýz vyplývá, že většina oslovených škol nepřenechává realizaci prevence pouze na existujících vnějších subjektech, ale do velké míry mají tendenci podílet se sami i obsahově na programech přímo ve třídách. K tomu, aby mohli ŠMP poskytovat kvalitní program, musí mít k dispozici kvalitní metodiku založenou na evidence based přístupu.

Při realizaci uvedené analýzy jsme naráželi na podobné metodologické obtíže, které je možné vyčíst i z předchozích studií. Největším problémem tohoto typu studií je návratnost dotazníků. V dotazníkové studii IPPP byla návratnost dotazníků 66 % (Slavíková et al., 2000), v analýze PP aktivit v Ústeckém kraji byla návratnost dotazníků pouhých 20 % (Radimecký et al., 2006). Dolejš (2009) uvádí u své studie návratnost 11 %. Nízká návratnost dotazníků může mít rozdílné důvody, například Svobodová (2008) uvádí pracovní vytíženost a nezáměr pedagogů, důvodem ale může také být vysoká fluktuace pedagogů v dané funkci. Realizátoři studie v Ústeckém kraji (Radimecký et al., 2006) přisuzují nízkou návratnost dotazníků absenci motivačních nebo donucovacích prostředků na straně realizátora výzkumu. S tím podle autora studie nesouvisí pouze návratnost dotazníků, ale také méně přesná data obsažená v dotaznících. Na negativní motivaci zapojení se do výzkumu se podle realizátorů studie v Ústeckém kraji podílí také pochybnosti metodiků, že uvedená zjištění budou mít nějaký praktický dopad nebo prospěch (za praktický dopad považují metodici například zvýšení dostupnosti finančních prostředků, snížení úvazku, zvýšení času a financí na další vzdělávání atp.) (Radimecký et al., 2006). Vysoké návratnosti dotazníků se daří dosáhnout, pokud je realizátor výzkumu v úzkém kontaktu s oslovenými školami nebo realizuje sběr dotazníků osobně (Svobodová, 2008), nebo pokud je výběr škol pečlivě plánován a jsou upřednostněny školy, které více spolupracují a jejichž ŠMP jsou aktivnější (Slavíková et al., 2000). Návratnost dotazníků se také zvyšuje, pokud je výzkum realizován institucí pověřenou zřizovatelem školy (např. výzkum v Plzni byl realizován na pověření Magistrátu města Plzně (Vacek, 2008), což školy častěji považují za větší závazek. Výhodou také je, pokud výzkum

realizuje zařízení, které se školám věnuje a poskytuje jim podstatné služby (Slavíková et al., 2000). V případě našeho sběru dat jsme využili následující možnosti jak návratnost dotazníků zvýšit: nabídnutí protislужby (metodika Unplugged), využití prostředníků, kteří se školou spolupracují (supervizoři, IPPP), sběr byl v některých případech realizován osobně. Díky těmto třem krokům a sběru dotazníků ve více etapách popsaných výše se nám podařilo dosáhnout vysoké návratnosti.

● 6 ZÁVĚR

Škola jako instituce hraje významnou roli při organizování primárněpreventivních aktivit. V současné době je v čele organizace těchto aktivit školní metodik prevence. Přestože se situace lepší, ŠMP stále nemá ideální podmínky pro svou práci. A to jak z hlediska formálního prostoru (nemá nárok na volné hodiny v úvazku, které by práci věnoval, nemá nárok na finanční ohodnocení), tak z hlediska obsahu. Přesto,

že se opakovaně objevuje, a potvrdily to i výsledky naší studie, že primárněpreventivní aktivity na školách zajišťují přednostně školní metodici prevence, a to nejen jako organizační pracovníci, ale přímo jako realizátoři, doposud chybí metodiky, které by jim tuto činnost usnadnily.

Článek se věnuje projektu EUDAP 2, jehož dílčím cílem je evaluace primárněpreventivního programu Unplugged na českých základních školách. Nezbytnou podmínkou evaluace je znalost preventivních aktivit, které probíhaly ve školním roce 2007/2008, kdy byly školy zapojeny do projektu EUDAP 2. Z analýzy jsme zjistili, že většina škol realizovala především jednorázové besedy. Většina škol si také PP aktivity zajišťuje sama, vlastním zaměstnancem. Pouze 20 % škol z kontrolní skupiny realizovalo program skládající se z více lekcí a zaměřený na primární prevenci užívání návykových látek jako protiklad k experimentální skupině, kde byl realizován program Unplugged.

LITERATURA / REFERENCES

- Dolejš, M. (2009). Školní metodici prevence v Olomouckém kraji – analýza pracovních podmínek. *Adiktologie*, 9 (1), 44–51.
- Faggiano, F., Galanti, M. R., Bohrn, K., Burkhart, G., Vigna-Taglianti, F., Cuomo, L., Fabiani, L., Panella, M., Perez, T., Siliquini, R., van der Kreeft, P., Vassara, M., Wiborg, G., EU-Dap Study Group (2008). The effectiveness of a school-based substance abuse prevention program: EU-Dap cluster randomised controlled trial. *Preventive Medicine*, 47(5), 573–543.
- Jurystová, L., Gabrhelík, R., Miovský, M. (2009). Formativní evaluace procesu implementace preventivního programu Unplugged školními metodiky prevence. *Adiktologie*, (9)1, 10–19.
- McBride, N., Midford, R., Farrington, F., Phillips, M. (2000). Early results from a school alcohol harm minimisation study. *Addiction*, 95(7), 1021–1042.
- Miovský, M., Miovská, L., Trapková, B. (2007). Zhodnocení realizace tzv. minimálního preventivního programu na základních školách Prahy 6 a okolí prostřednictvím kvalitativní části kvaziexperimentální evaluační studie. *Alkoholismus a drogové závislosti*, 42(1), 3–24.
- Miovský, M., van der Kreeft, P. (2002). Souhrnná zpráva analýzy potřeb v oblasti primární prevence užívání návykových látek. In: http://www.drogy-info.cz/index.php/pomoc_a_podpora/prevence/potreby_v_oblasti_primarni_prevence_uzivani_navykovych_latek.
- Radimecký, J., Kormaňáková, B. (2006). *Analýza institucionálního kontextu služeb primární prevence užívání drog v Ústeckém kraji: závěrečná zpráva*. Ústí nad Labem: WHITE LIGHT I., o. s.
- Slavíková, I., Poloncarzová, H., Nováčková, J., Skácelová, L. (2000). Analýza minimálních preventivních programů škol a školských zařízení. *Výchovné poradenství. Zpravodaj Institutu pedagogicko-psychologického poradenství ČR a Asociace poradenských pracovníků ve školství*, 21, 1–47.
- Svobodová, H. (2005). *Formy primární prevence na třebešských základních a středních školách*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Nepublikovaná bakalářská práce.
- Tobler, N. S. (1986). Meta-analysis of 143 adolescent drug prevention programmes: quantitative outcome results of a program participants compared to a control or comparison group. *J. Drug Issues*, 16, 537–567.
- Vacek, J., Šejvl, J., Miovský, M. (2008). *Školní dotazníková studie o návykových látkách, rizikovém chování a volnočasových aktivitách: Plzeň, 2008. Závěrečná zpráva z výzkumu*. Tišnov: Sdružení SCAN.